

Anayasa Yapım Sürecinde Muhalefet Olgusunun Meclis Tutanakları Üzerinden Değerlendirilmesi: 1921, 1924 ve 1961 Anayasaları Örneği

Öğr. Gör. Mehmet DUYAR

Öğr. Gör., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke Meslek Yüksekokulu

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD Doktora Öğrencisi

mehmet.duyar@adu.edu.tr, ORCID NO: 0000-0001-6699-3920

Özet

Anayasalar genel itibariyle devletin organlarını, işleyişlerini ve devlet karşısında bireylerin sahip oldukları temel hak ve hürriyetleri düzenleyen metinlerdir. Bu metinlerin kendileri de hazırlanma süreçleri de ayrı ayrı önem taşımaktadır. Özellikle de vatandaşların temsilcileri vasıtasıyla dolaylı bir biçimde sürece dahil edildiği anayasa yapım süreçlerinde muhalefet olgusunun varlığı ve etkisi anayasanın demokratik niteliğinin göstermektedir. Bu kapsamda çalışma, 1921 ve sonrası dönem Türk anayasa yapım süreçlerindeki muhalefet olgusunu meclis tutanakları üzerinden incelemeyi amaçlamıştır. Nitel bir perspektiften yorumsamacı yaklaşımla yapılan inceleme sonuçlarına göre ise 1921 ve 1924 anayasa yapım süreçlerinde işler ve nitelikli bir muhalefet olgusunun var olduğu tespit edilirken, 1961 anayasa yapım sürecinde ise bu tespitin tartışmalı olduğu görüşü paylaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: Anayasa yapımı, siyasal muhalefet, meclis görüşmeleri.

**Evaluation of the Opposition Phenomenon in the Constitution Making Process through the Parliament
Minutes: The Example of the 1921, 1924 and 1961 Constitutions**

Abstract

Constitutions are texts that regulate the organs of the state, their functioning and the fundamental rights and freedoms of individuals vis-à-vis the state. Both these texts themselves and their drafting processes are of particular importance. Especially in constitution-making processes where citizens are indirectly involved in the process through their representatives, the existence and impact of the opposition phenomenon shows the democratic quality of the constitution. In this context, this study aims to examine the phenomenon of opposition in the Turkish constitution-making processes in the 1921 and later periods through parliamentary minutes. According to the results of the analysis conducted from a qualitative perspective with an interpretivist approach, it is determined that there was a functioning and qualified opposition phenomenon in the 1921 and 1924 constitution-making processes, while this determination is controversial in the 1961 constitution-making process.

Key Words: Constitution making, political opposition, parliamentary debates.

Giriş

Anayasalar devlet iktidarını sınırlandıran ve modern devletlerde bireylere temel hak ve hürriyetleri sağlayan yazılı birer belge olarak oldukça önemlidir. Buna binaen hazırlanma süreçlerinin de demokratik katılım ve muhalefetin süreçlere dahil açısından incelenmesi gereklidir. Özellikle Türkiye gibi temsili demokrasinin söz konusu olduğu ülkelerde temsilcileri vasıtasıyla bu süreçlere dahil olan bireylerin farklı görüşlerinin temsili, işler bir muhalefetin varlığıyla söz konusu olabilmektedir. Ayrıca bu durum anayasanın demokratik bir niteliğe sahip olmasıyla da doğrudan alakalıdır.

İlgili literatür incelendiğinde doğrudan anayasa yapım süreçlerindeki muhalefeti inceleyen çalışmaların (Bayrak, 2015; Yahşi, 2023) sınırlı olduğu söylenebilir. Ancak dolaylı yoldan meclis içerisinde yer alan muhalefet incelendiğinde birinci meclisteki muhalefete yönelik (Demirel, 2003; Akın, 2001; Turgut, 1984, Özbudun, 2008; Uzun, 2004, Çevik, 2002), ikinci meclisteki muhalefete yönelik (Yılmaz,2014; Kutay, 1990; Özbudun, 2012; Pantül ve Yalçın 1982; Zürcher, 2003), Türkiye'nin modernleşme süreci içerisinde anayasal gelişim süreçlerini anlatan (Ahmad, 2001;

Zürcher, 2008) ve genel olarak Türk anayasal gelişim süreçlerini inceleyen (Tekin ve Çiftçi, 2007; Tanör, 2003; Özbudun ve Gençkaya, 2010) çalışmalar mevcuttur.

Türkiye’de anayasa yapım süreçlerinde yer alan muhalefeti inceleyen çalışmaların sayısının oldukça sınırlı olması nedeniyle konu araştırılmaya değer görülmüştür. Günümüzde yürütülmekte olan yeni anayasa tartışmaları bağlamında da bu çalışmada yapılan geçmiş dönem anayasa yapım süreçlerinin muhalefet olgusu üzerinden incelenmesinin önemli olacağı düşünülmektedir.

Nitel bir perspektiften yorumsamacı yaklaşımla ele alınan çalışmada 1921 dönemine ait tutanakların eski Türkçe ile yazılmış olmasından dolayı incelenmesinde ikincil kaynaklara başvurulmuştur. Ayrıca anayasa görüşmeleri incelenirken konuyu sınırlandırabilmek adına tutanaklarda en yoğun tartışmaların yaşandığı maddeler üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda çalışmada, 1921, 1924 ve 1961 anayasalarının yapım süreçlerindeki meclis tartışmaları ele alınmakta ve bu süreçlerdeki muhalefetin yapısı incelenerek demokratik değeri ile alakalı bir sonuca ulaşılmaya çalışılmaktadır.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Görüşmelerinde Muhalefet

20 Ocak 1921’de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu görüşmeleri sırasında örgütlü bir muhalefetten söz etmek doğru olmayacaktır. Bunun nedeni, parti ya da fırka adı altında ortaya çıkan bir gruplaşmanın henüz o tarihte söz konusu olmamasıdır. Elbette ki bu durum hiçbir şekilde muhalefet olgusuna rastlanılamayacağı anlamına gelmez. Özü itibariyle 23 Nisan 1920 tarihinde kurulan I. Meclis’e bakıldığında vekillerin sosyolojik açıdan çeşitlilik gösterdiği dikkat çekmektedir. Muhafazakârlar, Doğu İller Grubu, Sosyalist Grup, İttihat ve Terakki Grubu, birinci gruba yakın olmayan Doğu İlleri Grubu ve Tevhid Grubu (aktaran Akın, 2001:53) altı temel grup olarak söz konusu çeşitliliği göstermektedir. Bunun yanı sıra I. Meclis’te yer alan vekil sayıları tartışmalı olmakla birlikte Aslan’ın (2001:19) tasnifine göre meclisteki vekiller üç grupta toplanabilmektedir. Bunlar: İstanbul’daki meclisten gelen 92 vekil, Yunanistan ve Malta’dan gelen 14 vekil ve 19 Mart 1920 tebliğine göre seçilen 232 vekilden oluşmaktadır. Genel itibariyle bakıldığında İstanbul’daki meclisten gelen vekillerin yeni mecliste bulunması bile aslında başlı başına bir muhalefet olgusunu betimlemektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, I. Meclis’in sonradan

ortaya çıkacak olan meclislerdeki gibi sadece askeri-sivil bürokratik kökenli üyelerden oluşmayıp çiftçi, tüccar, serbest meslek sahipleri, memur ve ulema gibi üyelerden oluşması (Tanör, 2016:232) muhalefete derinlik kazandırmaktadır.

1921 Anayasası'nın temelini 13 Eylül 1920 tarihli "Halkçılık Programı" oluşturmaktadır. 25 Eylül 1920 günü bir anayasa tasarısı hazırlamak üzere görevlendirilen özel komisyon 18 Kasım 1920'de Halkçılık Programı'ndan esinlenerek hazırlamış olduğu tasarımı meclise sunmuştur (Çevik, 2002:28-30). 25 maddeden oluşan tasarı için mecliste yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Tartışmaların büyük bir çoğunluğu mesleki temsil, saltanatın konumu ve meclisin görev ve yetkileri üzerine yaşanmıştır (Tanör: 2016:250).

Egemenlik hakkının millete ait olduğunu betimleyen 1. madde, yasama ve yürütme yetkisinin milletin tek temsilcisinin meclis toplandığını ifade eden 2. madde ve Türkiye Devleti'nin Büyük Millet Meclisi tarafından yönetileceğini ifade eden 3. madde üzerlerinde herhangi bir tartışma yaşanmaksızın görüş birliği sağlanmış olup, kabul edilmiştir (Demirel, 2003:194). Bu söz konusu durum daha sonraki muhalefet tartışmalarında da fark edilebileceği gibi, bize muhalefetin niteliği üzerine birkaç şey söylemektedir. Amaçlanan ne olursa olsun (cumhuriyetin kurulması ya da saltanatın devam ettirilmesi) farklı gruplar ortak paydada buluşabilmişlerdir. Söz konusu ortak payda ise vatanın kurtarılması, bağımsızlığın sağlanabilmesidir. Bu doğrultuda vekillerin tümü egemenlik hakkının bir süreliğine mecliste olmasını problem etmemişler ve oy birliğine varmışlardır.

Mecliste ilk yoğun tartışmalar mesleki temsil ilkesi ile ilgili olan 4. madde üzerine olmuş, mesleki temsil usulünün halkın mecliste temsilinin fiili olarak en etkin yöntemi olduğu söylemleri vuku bulmuştur¹. Ancak bu söylemlere karşı mesleki temsil sisteminin günün koşullarına uygun olmayacağını, bunun yerine şura sisteminin daha uygun olacağını savunan görüşler² ortaya çıkmıştır (Çevik, 2002:32). Uzun süren tartışmalar neticesinde madde bir kez komisyona gönderilmiş ve daha sonra tekrar gündeme alınıp mesleki temsil söyleminden vazgeçilerek "vekillerin vilayetler halkınca seçileceği" ibaresi üzerinde anlaşılmıştır. Her ne kadar madde üzerinde anlaşma sağlanmış olsa da görüşmeler esnasında en dikkat çekici söylem Mahmud

¹ Bu görüşün savunucuları olan vekiller; İsmail S. Soysalıoğlu, Ragıp Soysal, Mahmut E. Bozkurt, Abidin Atak, Mehmet Ş. Koç olmuştur (Demirel, 2003:194).

² Tunalı Hilmi Bey, şura sistemini savunurken, yerleşmiş ve gelişmiş bir meslek anlayışı olmadığı için mesleki temsil sisteminin günün şartlarını karşılamaktan uzak olduğunu, Hasan Basri Çantay savunmuştur (Demirel, 2003:195).

Esad'dan gelmiştir. O'na göre, Fransız ve İngiliz ihtilallerinin ortaya çıkarmış olduğu parlamento usulleri halklarını memnun edememiş ve yeni ihtilallere neden olmuştur (Demirel, 2003:195). Egemenliğin kayıtsız şartsız milletin kabul edildiği bir mecliste genel oya dayanan bölgesel seçim ilkesinin bu şekilde bir vekil tarafından reddedilmesi meclisin ruhu ile çelişmektedir.

Üzerinde tartışılan bir diğer madde 7. madde olmuştur. Meclis içerisinde bir başka meclisin kurulmasını öngören bu maddeye göre, oluşturulacak ikinci bir meclise tüm yasama ve yürütme yetkileri verilecektir. İlk üç maddenin tabiatına aykırı olan bu madde daha sonra tamamen anayasadan çıkarılmıştır (Çevik, 2002:35). Milli egemenlik ilkesiyle örtüşmeyen bu ilkenin kabul edilmesi demokratik anayasa niteliğini zedeleyici bir duruma yol açabilirdi.

Meclis yetkilerini düzenleyen tasarının 8. maddesi üzerinde uzunca süren tartışmalar yaşanmıştır. Vekil Hüseyin Avni Ulaş'a göre, meclisin görev ve yetkilerinin tek tek sıralanması onun yetkilerini sınırlandırmaktadır. Oysaki sadece vekillerin görev ve yetkileri sınırlandırılmalı milletin egemenliği anlamına gelen meclis ile alakalı sınırlandırıcı bir düzenleme yapılmamalıdır. Söz konusu durumda meclisin yetkileri kısıtlanırken hükümetin yetkileri artmış olmaktadır. Mehmet Hulusi Akyol da söz konusu maddenin meclis yetkilerini kısıtladığını ifade etmiştir (Demirel, 2003:203-205). Tartışmaların mahiyetinde de anlaşılmaktadır ki meclis kendisini tek üstün güç olarak görmek istemektedir. İlk madde de bunu destekler niteliktedir. Dolayısıyla açık bir söylemle ifade edilmese de tartışmalarda saltanata karşı bir başkaldırı sezilenmektedir. Ancak Mustafa Kemal'in, dönemin şartları gereği izlemiş olduğu ılımlı politikalar hem saltanat hem de hilafet konularının anayasadan hatta meclis gündemden uzak tutulmasına neden olmuştur.

1924 Anayasası yapım sürecinde çok yoğun eleştiriler alan meclis başkanlığı düzenlemesinin 1921 döneminde çok fazla tartışılma imkânı bulmaması ilginç görülebilir. 10. madde de düzenlenen tasarının ilk halinde meclis başkanını sadece yasama organını başı olacağı ifade edilirken, düzenleme sonrası yasamanın başı olmanın yanı sıra Heyet-i Vekile'nin kararlarını da onaylamada yetkili hale getirilmiştir (Çevik, 2002:37). Böyle bir durum her ne kadar sistemin işlerliği için gerekli görülmeğe olsa da düzenin meclis hükümeti sisteminden tek kişi sistemine dönüşmesine neden olabilecek tehlikeleri içermekte aynı zamanda anayasanın demokratik niteliğine zarar vermesi ihtimali bulunmaktadır. Söz konusu bu madde ve ilerleyen dönemler yürürlüğe sokulacak olan bazı maddelerle meclis başkanı daha güçlü bir konuma gelecek ve ilk örgütlü muhalefet (2.Grup) ortaya çıkacaktır.

Genel itibariyle dönemin anayasa yapım süreci analiz edildiğinde örgütlü bir muhalefet olgusuyla karşılaşılmasa da bu süreçte demokratik değerlere saygı gösteren kısmi bir muhalefetten söz edilebilir. Özellikle ilk üç maddenin herhangi bir itiraz görmeden kabul edilmesi muhalefetin değerini ortaya koymaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus olağanüstü koşullar altında kabul edilen bu anayasanın bizler açısından taşıdığı demokratik değer dönemin koşulları açısından değerlendirildiğinde anlamını demokrasiden ziyade ulusal bütünlüğü sağlayıp koruyabilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

1924 Anayasası Görüşmelerinde Muhalefet

1924 Teşkilat-ı Esasiye görüşmelerindeki muhalefet olgusunu anlayabilmek için dönemin siyasi ortamını incelemek faydalı olacaktır. Yukarıda da belirtildiği gibi 1921 Anayasası görüşmeleri esnasında çok fazla tepki çekmemesine rağmen meclis başkanının görev ve yetkilerinin artış göstermesi kısa bir süre içerisinde 2. Grup adı altında bir muhalefetin oluşmasına neden olmuştur. Uzun'a göre (2004:10), bu grup her ne kadar gevşek bir yapıya sahip olsa da meclis egemenliğinin üstünlüğüne verdikleri önem ve tüm yetkilerin tek bir kişide toplanmasına karşı çıkmaları muhalefeti niteliği açısından oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra İstiklal Mahkemeleri'ne karşı çıkmaları (Demirel, 2014:140) muhalefetin 1921 Anayasası'nda yer bulamayan temel hak ve hürriyetlere karşı da tutumunun nasıl olduğunu ortaya koymaktadır.

Muhalefet vekillerinden Ali Şükrü'nün 29 Mart 1923'de kaybolmasından sonra muhalefetin sert tutumu daha da artarak I. Meclis için sonunu başlangıcını oluşturmuştur. Bu olaydan sonra mecliste Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda bir değişikliğe gidilerek meclis hükümetine muhalefet yasak hale getirilmiştir. Takip eden süreçte ise 1 Nisan 1923'de I. Meclis dağıtılmış ve yeni bir seçim yapılması gerekliliği bildirmiştir (Zürcher, 2003:40). Yapılan iki dereceli seçimler sonrasında 2. Grupta yer alan vekillerin tasfiyeleri sağlanarak sözde muhalefetin olmadığı II. Meclis 11 Ağustos 1923'de çalışmalarına başlamıştır (Uzun, 2004:13).

Meclisin siyasi yapısı incelediğinde ilk dikkat çeken 2. Gruptan hiçbir vekilin yer almamasıdır. Vekillerin büyük bir çoğunluğu Mustafa Kemal'in o dönemde kurmuş olduğu Halk Fırkası'ndan oluşmaktadır. Ancak bu durum anayasa yapım sürecinde muhalefetin olmadığı anlamına

gelmemektedir. Özbudun'un (2012:4) belirttiği ve tutanaklardan da anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal'e karşı güçlü bir muhalefet söz konusudur. Muhalefetin Halk Fırkası'ndan çıkması da bu duruma ayrı bir anlam katmaktadır. Dolayısıyla tek parti döneminin erken belirtilerini 1921 ve 1924 döneminde aramak hatalı olacaktır.

1924 Anayasası için görüşmeler 9 Mart 1924'te başlamış ve 20 Nisan 1924'te teklifin kabul edilmesiyle sona ermiştir. Muhalefet'in odaklandığı husus meclisin üstünlüğü üzerine olmuş ve tek adam hükümeti anlayışına inatla karşı durmuşlardır (Özbudun, 2012:5-6).

Anayasa üzerine ilk muhalefet Celal Nuri Bey'in sunum konuşmasından sonra Abidin Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Abidin Bey, başkomutanlık, meclisin feshi, bakan yardımcılığı gibi konularda fikirlerini ifade ettikten sonra tasarının encümene iade edilmesi teklifinde bulunmuş ancak reddedilmiştir (TBMM ZC, C.7, İ.7, s. 228-232). Aslında bu durum bile ne denli yoğun bir muhalefetin olacağına emarelerini taşımaktadır. Ve karşıtlık gösterilen fikirlere bakıldığında yürütmenin güçlendirilmesine karşı bir tutumun olduğu anlaşılmaktadır. Yürütmeye karşı bir başka muhalefet ise Mahmud Esad tarafından gelmiştir. Ona göre cumhurbaşkanının meclisi fesih yetkisine sahip olması millet egemenliği anlayışı ile çelişmektedir³ (TBMM ZC, C.7, İ.7, s. 240). Diğer taraftan cumhurbaşkanının seçimleri yenileme kararı vermesi ile ilgili madde de çok tartışılmış ve muhalefet yapanların lehine olarak bu yetki reddedilmiştir (TBMM ZC, C.7, İ.19, 992-1010). Çok tartışılan veto yetkisiyle ilgili olarak son kararın yetkinin hala devam ettiği ancak anayasa ve bütçe kanunları için geçerli kabul edilmeyeceği hükmüne varılmıştır (TBMM ZC, C.8, İ.24, s. 115-119).

1921 anayasası döneminde çok fazla tartışma alan cumhurbaşkanı ve başkomutanın aynı kişide toplanması durumu 1924 anayasa görüşmelerinde de devam etmiştir. Hükümetin güçlenmesi endişesinden hareketle oraya çıkan bu muhalefette her iki yetkinin de farklı kimselerde toplanması gerekliliği vurgulanmıştır. Tartışmaların sonucunda muhalefet istediğini elde etmiş ve cumhurbaşkanlığı ile başkomutanlık farklı kurumlarda toplanmıştır (TBMM ZC, C.8, İ.31, s. 383-385).

³ Cumhurbaşkanı'na meclisi feshetme, veto etme, seçimleri yenileme gibi yetkiler veren maddeler sadece Abidin Bey ve Mahmut Esad tarafından değil, pek çok vekil tarafından (Feridun Fikri, Halis Turgut, Ragıp Bey, Şükrü Bey) dile getirilmiş ancak muhalefetin ilk adımı söz konusu iki vekil tarafından atılmıştır.

Yürütmenin gücünün sınırlandırılmasına yönelik olmayan muhalefet hareketlerinden en dikkat çekici olan seçme ve seçilme hakkında yapılan düzenleme olmuştur. Düzenlemeye göre kadınlar seçilebilme hakkı dışında bırakılıp bu hak sadece erkek nüfusa tanınmıştır. Muhalefetin, kadınların da hak kapsamına dahil edilmesi istemi kabul görmemiştir (TBMM ZC, C.7, İ.13, s. 540-541).

Anayasa yapım süreci incelendiğinde yukarıda da değinildiği gibi muhalefetin büyük bir çoğunluğu yürütme organının görev ve yetkileri üzerine olmuştur. Özellikle cumhurbaşkanının veto, fesih ve başkomutanlık gibi yetkileri üzerinde şiddetli tartışmalar yaşanmış ve birçok konuda muhalefet istediği sonuca ulaşabilmiştir.

Muhalefet, niteliği açısından değerlendirildiğinde 1921 dönemi muhalefetine olduğu gibi örgütlenmiş bir yapısının olduğu söylenemez. Ancak tutanaklar incelediğinde 1921 dönemine kıyasla 1924 döneminde çok daha keskin tartışmaların yaşandığı ifade edilebilir. Bunun nedeni olarak ise 1921 dönemi siyasal ortamı ile 1924 dönemi siyasal ortamının farklı nitelikler taşıması gösterilebilir. 1921 döneminde amaç devletin bekasını sağlamak iken 1924' gelindiğinde iki başlı siyasal yapı fiili olarak sona ermişti. Saltanat ve hilafet sonlanmış, cumhuriyet ilan edilmiş ve Lozan imzalanmıştı. Dolayısıyla muhalefetin daha nitelikli bir hal kazanmasını bu açılardan değerlendirmek tutarlı olacaktır.

1961 Anayasası Görüşmelerinde Muhalefet

1961 anayasası darbe dönemini takip eden süreçte ve darbeyi gerçekleştiren tarafların tahakkümü altında kurulan bir anayasa olduğu için yapım sürecindeki muhalefetin niteliği hatta varlığı oldukça tartışmalıdır. 1921 ve 1924 döneminde olduğu gibi, aktif bir muhalefet ile karşılaşmak oldukça güç olacaktır. Dolayısıyla 1961 anayasasının yapım süreci incelenirken muhalefet olgusunun niteliğinden ziyade anayasa taslağının kabulü sırasında yaşanan tartışmalara odaklanılacaktır.

27 Mayıs 1960 darbesinden ülkenin kontrolünü ele alan Milli Birlik Komitesi (MBK) anayasa çalışmalarının başlanması amacıyla Sıddık Sami Onar başkanlığındaki komisyonu bir taslak hazırlaması için görevlendirmiştir. Ancak söz konusu komisyonun hazırlamış olduğu tasarı büyük tepkiler alınca MBK yeni bir taslağın oluşturulması amacıyla bir kurucu meclisin oluşturulması

kararı almıştır. Neticede taraflardan birisini MBK'nin diğerini ise Temsilciler Meclisinin oluşturduğu iki yapı bir kurucu meclis oluşturulmuştur. (Özbudun, 2010:24). MBK'nin darbeci subaylardan oluştuğu bilindiği için anayasa taslağının hazırlanması sürecinde meclisin diğer kanadı olan Temsilciler Meclisinin üye yapısı önem kazanmaktadır. Ancak üye yapısı⁴ incelendiğinde mecliste muhalif hiçbir unsura yer verilmediği dikkat çekmektedir. Çünkü Tanör'ün (2016:370) belirttiği gibi temsilcilerin büyük bir çoğunluğu darbeci kanat tarafından atanmış, illerdeki seçimler üç basamaklı bir biçimde yapılmış ve Demokrat Parti'ye dair hiçbir unsur meclise dahil edilmemiştir.

Temsilciler Meclisi içerisinde seçilerek 9 Ocak 1961'de çalışmalarına başlayan Anayasa Komisyonu çalışmalarını 9 Mart 1961'de tamamlayarak Temsilciler Meclisi Başkanlığı'na sunmuştur. Tasarı mecliste görüşüldükten sonra MBK'ye sunulmuş, uyuşmazlık taşıyan maddelerde anlaşma sağlandıktan sonra 27 Mayıs 1961'de kabul edilmiştir (Gözler, 2005:185-186).

Temsilciler Meclisi'nde komisyonun getirmiş olduğu taslağa yönelik en yoğun tartışmalar genel itibarıyla milliyetçilik ve sosyal devlet ilkelerine ilişkin olmuştur (Özbudun, 2010:25). Bunlar dışında toprak reformu, devletleştirme ve kamulaştırma gibi konularda da tartışmalar yaşanırken (Tanör, 2016:375), temel hak ve hürriyetlerin genişliği konusunda mecliste bir konsensüsün varlığından söz edilebilmektedir.

Milliyetçilik ve sosyal devlet ilkelerine dair maddenin ilk hali olan “Türkiye Cumhuriyeti, demokratik ve lâiktir; insan hak ve hürriyetlerine, çalışma ve sosyal adalet ilkelerine dayanır” söylemi yoğun tartışmalar neticesinde söylem değişikliğine uğrayarak “Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir” halini almıştır (TMTD, C.2, B.40, s. 668-703). Tartışmaların odak noktasını sosyal adalet söylemi ile Atatürk milliyetçiliğinin madde içerisinde yer almaması oluşturmuştur. Komünizmin bir tehdit olarak görüldüğü ve Türkiye'nin tercihinin Batı Bloğu'ndan yana olduğu düşünüldüğünde, “sosyal” söyleminin anayasa da yer almasının sosyalist bir tehlike olarak görülmesi normal kabul edilebilir. Diğer taraftan mecliste kuvvetli bir çoğunluk yakalayan

⁴ Devlet Başkanı tarafından seçilecek 10 üye, MBK tarafından seçilecek 18 üye, illerden dolayı seçilecek 75 üye, Cumhuriyet Halk Partisi'nden 49 üye, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden 25 üye, meslek kuruluşları ve belli derneklerden 79 üye (Tanör, 2016:369).

CHP'nin Atatürkçülüğün temel ilkelerinden birisi olan milliyetçiliğin 1924 döneminde yer alırken 1961 dönemi anayasasında yer almamasına olan tepkisi de normal karşılanabilir.

Yakın geçmişin tartışmalı konularından birisi olan laiklik hakkında 1961 döneminde de bazı tartışmalar yaşanmıştır. Tartışmalar genel itibariyle laikliğin tanımı üzerine olurken, laikliğin anayasada ayrıca tanımlanması istenmiştir. Ayrıca bu tanımlamanın din ve vicdan özgürlüğünün sınırlarının belirlenmesi açısından da önemli olduğu belirtilmiştir (TMTD, C.3, B.42, s. 93-94). Laiklik kapsamında en yoğun tartışmalar devletin dine müdahil olup olmaması üzerine yaşanmıştır. İki söylem etrafında şekillenen görüşlerden birincisi devletin dininin olmayacağı dolayısıyla bu alandan uzak durması gerekliliği üzerineyken, diğeri ise dinin toplumsal ve siyasal hayatı doğrudan etkilemesinden ötürü kontrolsüz bir halde bırakılmasının istismarlara yol açacağı bu yüzden devletin bu alana müdahil olması üzerinedir. (TMTD, C.3, B.43, s. 113-124). Bu doğrultuda en dikkat çekici söylem Cevdet Aydın'ın söylemi olmuştur. Aydın'a göre, dini öğretimin devlet tarafından tekelleştirilmesi, cemaatlere ya da özel kuruluşlara bırakılmaması gerekliliği vurgulanmıştır (TMTD, C.3, B.42, s. 95).

Mecliste en yoğun tartışmalar mülkiyet hakkı ve onunla doğrudan ilişkisi olan haklar bağlamında yaşanmıştır. Mülkiyet hakkı üzerine olan tartışmaların ilki söz konusu bu hakkın sosyal ve ekonomik bir hak ya da bir kişilik hakkı olup olmadığına üzerine gerçekleşmiştir. Taslaktaki metne muhalefet eden vekillerin büyük bir çoğunluğu hakkın klasik bir kişilik hakkı olduğunu iddia etmişlerdir (TMTD, C.3, B.47, s. 383). Bu bağlamda hakkın yerinin değiştirilerek devletleştirme ve kamulaştırmadan önce yer alması gerekliliği özellikle vurgulanmıştır (TMTD, C.3, B.45, s. 257). Kamulaştırma hususuyla ilgili olarak tartışmalar kamulaştırma bedelinin taksitler halinde ödenmesinin bireysel haklara vereceği zararları üzerine yoğunlaşmıştır (TMTD, C.3, B.47, s. 382). Dönemin şartlarına bakıldığında sanayinin gelişmediği sermaye birikiminin olmadığı ve vatandaşın elinde varlık olarak sadece tarlasının olduğu düşünüldüğünde maddeye karşı olan muhalefet anlam kazanmaktadır. Mülkiyetle alakalı bir diğer tartışma ise devletleştirme üzerine yaşanmıştır. Muhalefetin karşı çıktığı husus böyle bir maddenin özel mülkiyetin doğasına aykırı olduğu ve yabancı şirketlerin henüz Türkiye'ye gelmeden rahatsız olmalarına sebebiyet verebilecek olmasıdır (TMTD, C.3, B.48, s. 464).

Mülkiyet hakkı üzerine böylesine yoğun tartışmaların yaşanmasının nedeni olarak aslında meclisin üye yapısı gösterilebilir. Özbudun (2010:26) ve Tanör'ün (2016:375) de belirttiği üzere mecliste

devlet seçkinleri ve onun temsilcisi niteliğinde bulunan CHP'nin hakim konumda olması ve bu seçkinlerin tarım ve sermaye kesiminin güçlü temsilcileri konumunda bulunmaları mülkiyetin en çok tartışılan konulardan birisi olmasının nedenine açıklık getirmektedir.

Mecliste yasama, yürütme ve yargının niteliği ile alakalı da çok fazla tartışma yaşanmıştır. Yasama organına yönelik yapılan en büyük tartışma yasama yorumu ve çift meclis sistemi üzerine gerçekleşmiştir. Yasama yorumu ile ilgili olarak, kanunların yorumlanmasının yasama organının vazifesi içerisinde yer aldığı diğer organlara bırakılması durumunda karışıklık yaratacağı ifade edilmiştir (TMTD, C.3, B.47, s. 369). Buna karşılık olarak da anayasanın yetkili olarak saymış olduğu diğer organların da bu görevi yerine getirebilmesi gerektiği aksi halde milletin egemenliğine aykırı bir durumun oluşacağı savunulmuştur (TMTD, C.3, B.48, s. 424). Genel bir değerlendirme yapıldığında fiili olarak kuvvetler ayrılığının benimsenmiş olduğu 1961 Anayasası'nda ilgili maddeye muhalif olanların bu tutumları haklı görülebilir. Çünkü anayasanın genel esaslarında da sayıldığı üzere egemenlik anayasada sayılan organlara aracılığıyla kullanılmaktadır ve yasama aşkın bir güç olarak ifade edilmemiştir. Yasama üzerine en yoğun tartışmalar çift meclis sistemi üzerine gerçekleşmiştir. Muhalefet böyle bir durumun meclisin demokratik niteliğine zarar vereceğini ifade etmiştir (TMTD, C.2, B.35, s. 403). 1924 anayasası için de aynı söylem dile getirilmiş ancak milli egemenliğe ters olacağı gerekçesiyle ilgili madde mecliste kabul görmemiştir. Bu yüzden muhalefetin bu tutumunda haklı olduğu söylenebilir. Çift meclis sistemini savunanlar ise fren-denge mekanizması olarak işler bir sistem olacağını belirtmişlerdir (TMTD, C.2, B.35, s. 436). Ancak şu belirtilmelidir ki fren-denge mekanizması olması umulan bu sistem sistemin 1960 sonları ile 1970'lerde meclisin tıkanmasına çözüm yolu sunamamış ve takip eden süreçte de 1980 darbesinin ardından 1961 Anayasası yürürlükten kaldırılmıştır.

1924 Anayasası'nda yürütmeye karşı yapılan güçlü muhalefet hareketleri göz önüne alındığında 1961 dönemi için yürütmenin yetkilerine karşı muhalif söylemlerin bulunup bulunmadığı önem taşımaktadır. 1924'te olduğu gibi bu dönem anayasasında da cumhurbaşkanının tarafsızlığı üzerinde en çok konuşulan konulardan birisi olmuştur. Cumhurbaşkanlığının meclisi içerisinden ve 7 yıllığına seçilmesine ön gören taslağa muhalefet olarak halk tarafından, daha kısa süreli ve iki kereliğine seçilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ayrıca meclis dışından da cumhurbaşkanı seçilebilmelidir. Buna karşılık olarak ise meclis içerisinden bir cumhurbaşkanı seçiminin deneyimli olma anlamına geldiğini ve iki kere seçilme ihtimalinin cumhurbaşkanı

üzerinde baskı yaratıp, tarafsızlığını etkileyebileceği söylemlerinde bulunulmuştur (TMTD, C.3, B.48, s. 478-486). Bahsedilenler dışında 1924 Anayasası'nda olduğu gibi yürütmenin güçlü olduğu ve yasama organına güç aktarımı yapılması gerekliliğine yönelik muhalif söylemlere rastlanılmamıştır.

27 Mayıs 1961 tarihinde tasarı halk oylamasına hazır hale gelmiş ve 9 Temmuz 1961'de yapılan halk oylaması neticesinde %61,7 olumlu nitelikteki oy ile kabul edilmiştir (TÜİK, 2008:2).

1961 Anayasası yapım sürecindeki muhalefet anlayışı önceki iki dönemin muhalefet anlayışından farklılıklar göstermektedir. İlk farklılık meclis üyelerinin durumuyla ilgilidir. 1921 dönemi meclis üyeleri düşünsel anlamda birbirlerinden oldukça farklıdır. Yani bir taraftan İstanbul hükümetini destekleyenler varken diğer taraftan cumhuriyet rejimini içten içe isteyenlerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. 1924 döneminde ise muhalif unsurlar meclisten uzaklaştırılarak tek seslilik yaratılmak istenmiştir. Her ne kadar kâğıt üzerinde bu durum geçerli gibi görünse de anayasa yapım sürecinde yapılan tartışmalar göstermiştir ki, aktif bir muhalefet sürece hakim olmayı başarmıştır. 1961 döneminde devlet başkanı ve MBK tarafından atanmış üyelerin olması, tek bir partinin mecliste çoğunluğa sahip olması çok sesliliği engelleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sürece ait ikinci bir farklılık dönem şartları itibariyle kendini göstermektedir. 1921 ve 1924 anayasalarının hazırlandığı dönemler olağanüstü dönemler olarak nitelendirilebilecekken 1961 dönemi her ne kadar olağanüstü bir dönem olarak nitelendirilse de 1921 ve 1924'te olduğu gibi ulusal bütünlüğü karşı gerçekleşen bir tehdit karşısında hazırlanmamıştır. Tam tersi bu anayasa ülkenin demokratik niteliğine zarar veren darbeci bir zihniyetin unsurları tarafından hazırlattırılmıştır⁵.

Son olarak 1921 ve 1924 anayasalarındaki tartışmalar özü itibariyle oldukça demokratik bir nitelik taşımıştır. 1921 Anayasası'nda milli egemenlik gibi bir ilke kabul edilerek saltanata karşı gizli (dönemin şartları gereği) bir başkaldırı gerçekleştirilmiş, 1924 tartışmaları yürütmenin özellikle de devlet başkanının sahip olduğu yetkiler üzerine yoğunlaşmıştır. 1961 dönemine gelindiğinde ise önceki dönemlerde olduğu gibi milli egemenliğinin güçlendirilmesine yönelik muhalif hareketlerden ziyade vesayetçi bir rejime neden olan maddelerin kabulü tepki olmaksızın

⁵ Birey hak ve hürriyetlerin ilk defa böylesine geniş ölçüde yer aldığı bir anayasa olması elbette ki ona demokratik bir nitelik sağlayacaktır ancak özü itibariyle bir darbe sonrası siyasal ortamın hazırladığı bir anayasadır.

gerçekleşmiştir. Dönemin anayasacılık hareketlerine karşı en büyük muhalefet meclis içinden değil, halk oylaması sonucunda %38.3'lük (TÜİK, 2008:2) hayır oyu ile vatandaşlardan geldiği söylenebilir.

Sonuç

Anayasa yapım süreçlerinde nitelikli bir muhalefetin bulunması anayasanın demokratik niteliğiyle doğrudan alakalı bir durumdur. Mecliste farklı görüşlerin yer alması, farklı siyasal inanışların sürece dahil edilmesi tek sesliliğin önüne geçilebilmesi açısından oldukça önem taşımaktadır.

1921 ve sonrası dönem anayasa yapım süreçlerindeki muhalefetin yapısı incelendiğinde iki farklı nitelikte muhalefet anlayışı karşımıza çıkmaktadır. 1921 ve 1924 süreci ile 1961 sürecindeki yapı birbirinden oldukça farklıdır. Özellikle 1921 Anayasası'nın Türk anayasa tarihi içerisinde en demokratik anayasa olarak belirtilmesi (Tanör, 2016:250) nedeninin meclis üyelerinin niteliklerinden kaynaklandığı söylenebilir. Toplumun çeşitli kesimlerden gelen meclis üyelerinin egemenliğin halkta olması noktasında anlaşırken, egemenliğin halk adına meclis tarafından ne şekilde kullanılacağı üzerine tartışmaların yaşanması muhalefetin değerini ortaya koymaktadır.

1924 Anayasası yapım süreçlerinde meclisin tek bir fırkadan oluşması aslında demokrasi dışı bir görünüm sergilese de yürütme organına özellikle de cumhurbaşkanlığının konumuna yönelik ciddi muhalefetin yaşanması ve bu muhalefetin milli egemenliğin korunması bağlamında ortaya çıkması 1924 dönemimdeki muhalefeti de nitelikli bir hale getirmektedir.

1961 süreci değerlendirildiğinde ise öncelikle kurucu meclis üyelerinin seçilmişlerden ziyade atanmışlardan oluşması başlı başına nitelikli bir muhalefetin oluşması önünde engel teşkil etmiştir. Ayrıca 1961 Anayasası her ne kadar getirmiş olduğu kapsamlı hak ve hürriyetlerle en özgürlükçü anayasa kabul edilse de vesayetçi bir rejim anlayışını da beraberinde getirmesi nedeniyle bu özelliğinin gölgede kalmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak 1921 ve sonrası dönem anayasa yapım süreçlerinde, meclis içerisindeki tartışmalar göstermektedir ki, 1921 ve 1924 Anayasa'ları yapım süreçlerinde işler ve nitelikli bir muhalefet söz konusudur. Ancak 1961 anayasası için aynı analizde bulunmak mümkün görünmemektedir. Kurucu meclislerde anayasa maddelerinin görüşülmesi esnasında bir muhalefet olgusu vardır

ancak bu muhalefet maddelerin felsefesinden ziyade lafzı üzerine tartışmalarda bulunmuştur. Dolayısıyla çalışmada, 1961 Anayasası için bir muhalefetin olduğu kabul edilmekle birlikte, bu muhalefetin işlerliği ve özellikle de niteliği tartışmaya açık bulunmuştur.

Kaynakça

Ahmad, Faroz (2011), “Modern Türkiye’nin Oluşumu” Kaynak Yayınları, İstanbul.

Akın, Rıdvan (2001), “TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare”, İletişim Yayınları, İstanbul.

Aslan, Yavuz (2001), “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu”, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Bayrak, M. Burcu (2014), “Meclis Tutanakları Üzerinden 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Tartışmaları”, Memleket Siyaset Yönetim, Sayı:21, Ankara.

Çevik, Zeki (2002), “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (26), s. 27-38.

Demirel, Ahmet (2003), “Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup”, İletişim Yayınları, İstanbul.

Demirel, Ahmet (2014), “İlk Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler”, İletişim Yayınları, İstanbul.

Gözler, Kemal (2005), “Anaya Hukukuna Giriş”, Ekin Yayınevi, Bursa.

Kutay, Cemal (1992), “Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız”, Kazancı Matbaacılık, İstanbul.

Özbudun, Ergun (2008), “1921 Anayasası”, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Özbudun, Ergun ve Gençkaya Ö. Faruk (2010), “Türkiye’de Demokratikleşme ve Anayasa Yapım Politikası”, Doğan Kitap, İstanbul.

Özbudun, Ergun (2012), “1924 Anayasası”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Pantül, Mehmet ve Yalçın Bekir Sıtkı (1982), “Türk Parlamento Hukukunda İkinci Meclisler”, Cumhuriyet Senatosu Vakfı Yayınları, Ankara.

Parla, Taha (2016), “Türkiye’de Anayasalar Tarih, İdeoloji, Rejim 1921-2016), Metis Yayınları, İstanbul.

Tanör, Bülent (2016), “Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)” Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Tekin, Yusuf ve Çiftçi Sabri (2007), “1877’den Günümüze Parlamento”, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Turgut, Nükhet (1982), “Siyasal Muhalefet”, Birey Toplum Yayıncılık, Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu (2008), “Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961”, TÜİK Matbaası, Ankara.

Uzun, Turgay (2004), “Birinci TBMM’de Siyasal Yapı ve Muhalefet”, Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı:21, s. 1-18.

Yahşi, Faruk (2023), “Cumhuriyet Senatosunun 1961 Anayasası’nda Yer Alış Süreci ve Kurucu Meclisteki Müzakereleri”, Akademik Hassasiyetler, 10(2), ss. 541-560.

Yazıcı, Serap (2012), “Demokratikleşme Sürecinde Türkiye”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, Faruk (2012), “Anayasa Tarihi”, İz Yayıncılık, İstanbul.

Zürcher, E. Jan (2003), “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)”, İletişim Yayınları, İstanbul.

Zürcher, E. Jan (2008), “Modernleşen Türkiye’nin Tarihi”, İletişim Yayınları, İstanbul.

Tutanaklar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt:7, İçtima 7.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt:7, İçtima 13.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt:7, İçtima 19.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt:8, İçtima 24.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt:8, İçtima 31.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt:2, Birleşim:35.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt:3, Birleşim:42.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt:3, Birleşim:43.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt:3, Birleşim:45.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt:3, Birleşim:47.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt:3, Birleşim:48.